

Fra
Viborg Amt

1937

NAVNTOFT KIRKE

Af N. P. Munk.

NED igennem Jylland træffer man den ene øde Kirke tomt efter den anden; især gennem Midtjylland og langs den gamle Hærvej træffer man mange. Oberst Madsen har i sin Bog: Jylland i det 16de Aarhundrede, en Fortegnelse paa næsten 100 forsvundne Kirker; men i Virkeligheden er Tallet ikke saa lidt større og kommer snarere op paa 150 end paa 100, og saa er de forsvundne Kirker i Byerne endda ikke med i Tallet.

De fleste af disse Kirker er forsvundet paa et saa tidligt Tidspunkt, at kun faa af dem har naaet at efterlade sig Spor i deres Samtids efterladte skrevne Litteratur; de andre kom til at ligge som navnløse Tomter, hvor kun Bygningsresterne med de dertil knyttede Sagn og Traditioner fortalte, hvad der havde været. En mindre Del er forsvundet efter Reformationen, men langt de fleste — maaske over 100 — maa være forsvundet længe før.

Et saa vældigt Tab af Kirker finder man næppe noget Sidestykke til i nogen af det gamle Danmarks andre Provinser, og dette mærkelige og enestaaende Forhold kræver sin Forklaring. Folketraditionen har ogsaa denne paa rede Haand: „Det er fra den sorte Døds Tid,“ hedder det.

Nu har vel Soten haft sin største Slagkraft ved sit

første Møde med det danske Folk; men denne For-
klaring strækker vel næppe helt til; en stor Rolle maa
vel ogsaa den Jammerens og Lovløshedens Tid, der
gik forud, have spillet, saa Befolkningens Modstands-
kraft var svækket, saaledes at „Mandedøden“ kunde
naa den forfærdende Voldsomhed, om hvilken de gamle
Beretninger endnu fortæller.

De hundrede øde Sogne taler deres eget alvorsfulde
Sprog, og hver Gang man spørger om Kirketomterne,
om Plovfurerne under Lyngen, om de øde Landsbyer,
faar man altid det samme Svar: „Det er fra den sorte
Døds Tid“.

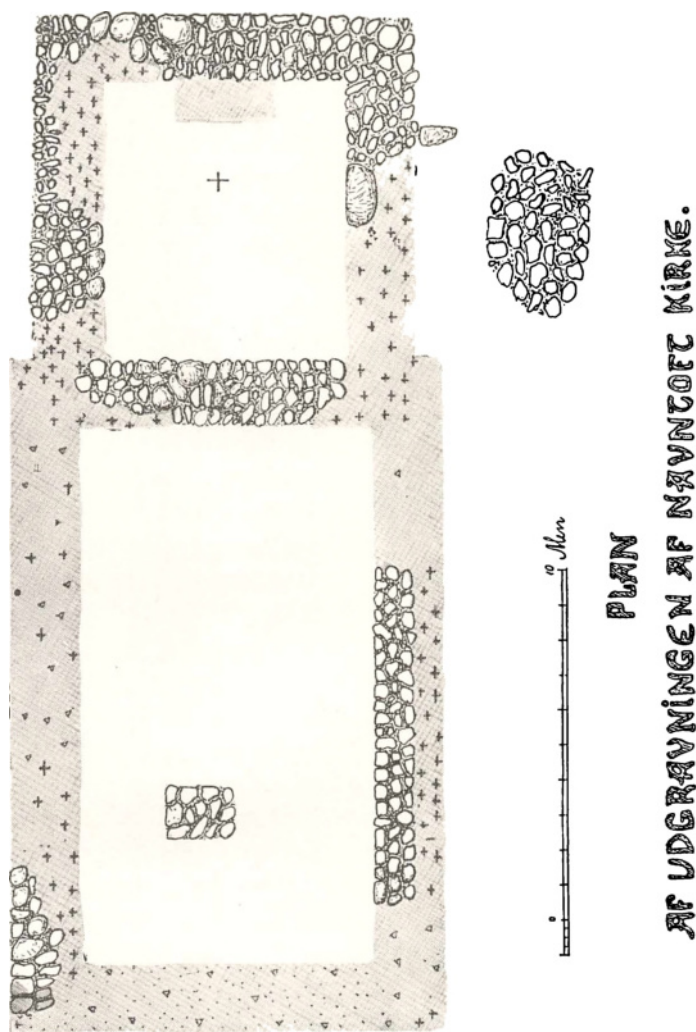
*Det maa da være en Erindring, der har levet i Be-
folkningen, siden den sorte Pest tømte Sognene i Jylland
for Beboere, der ligger til Grund for dette Svar.*

En af de mange navnløse Kirker har ligget i Navntoft.

Den er ikke direkte kendt fra vor Middelalder-
Litteratur, men kommer kun indirekte frem i en kort
Angivelse i „Ældste danske Arkivregistraturer“, hvori
der under 1471¹⁾ nævnes en „Nauentofft Kierkegaard“. Derfor behøver der ganske vist ikke absolut at have
været en Kirke i Navntoft, thi en saadan „Kirkegaard“
var kun en almindelig Gaard, hvis Indtægter var hen-
lagt til en Kirke til Underhold for Præsten e. l., og
den Kirke, hvortil den hørte, kunde vistnok meget
vel ligge et andet Sted.

Men, at der havde været en Kirke der, var ingen
af Stedets Beboere i Tvivl om. Erindringen om den
var bevaret trofast fra Slægt til Slægt, og indtil for
et lille hundrede Aar siden laa Tomten der endnu,

¹⁾ T. A. Becker: Ældste danske Arkivregistraturer har under
1471: »Item itt laghöfftz breff ludindis paa Rumlund kirckegard,
item paa tridie dell aff Kølsingh enge till bispedompt, item paa
Vorde kirckegardt, Nauentofft kirckegardt. Datum anno MCDLXXI
løffuerdagh nest sanctorum Fabianj et Sebastianj«.

Paa ovenstaaende Plan af Kirken angiver + Stedet, hvor det mærkelige Lerkar blev fundet. + er anbragt for at illustrere Hyppigheden af Forekomsten af Kalkstumper paa de forskellige Steder af Fundamenterne. Δ antyder paa samme Maade Forekomsten af Stenfliser fra Sønderslagningen af de opbrudte Sten. Der fandtes ingen Fundamenter til Alterbordet, men det maa jo have været anbragt som vist paa Planen.

synlig for alle, med Murrester, der antydede Kirkens Form, med sammensunkne Kirkegaardsdiger, og med Tuer paa den lille Kirkegaard, som af Folkemeningen tydedes som Grave.

Den egentlige Kirkebygning var altsaa nedrevet og havde øjensynligt været det i Aarhundreder, men Fundamenterne og Rester af Muren var dog tilbage.

Den sidste, der endnu kunde huske Tomten, som den laa der med Kirkegaardsdige og Murrester, var vistnok min afdøde Farbroder, Jacob Munk, i Navntoft, der var født 1838. I hans tidligste Drengetid laa Tomten endnu temmelig urørt hen; men i 1853 brændte Jens Lyngsøs Gaard delvis og blev derefter udflyttet²⁾. Ved denne Lejlighed blev de sidste hugne og en Del andre Sten fjernet, og snart efter var baade de sammensunkne Kirkegaardsdiger og alt Murværk over Jorden fjernet og det hele overpløjet og dyrket. De sidste 2 eller 3 hugne Sten findes vistnok under Pudsen i P. Ørums Vesterhus.

Men endnu var der mange Sten tilbage under Mulden, og adskillige Gange siden blev der opgravet Sten, snart til Stenkister, snart og sidst til Kilometersten, altsaa for ikke saa mange Aar siden.

Foruden ved Gravning efter Sten stod Tomten ogsaa for en 70—80 Aar siden i Fare for at blive omgravet ved Søgning efter Mergel; men da man her ved stødte paa ikke blot Kister med svære Jernbeslag eller Haandtag, men ogsaa paa Masser af Menneskeben, blev Optagningen opgivet³⁾.

2) Dengang behoet af Hans Peter Andersen og Kristen Lausten, der flyttede ud, hvor nu P. Ørum og Chr. Jørgensen bor. Stuehuset var ikke brændt; det blev flyttet ud, hvor P. Ørum bor, og staar endnu som den sidste Rest af det gamle Navntoft.

3) Efter mit Skøn kan der ikke være Tvivl om, at denne Meddelelse er rigtig, hvor gaadefuldt den end ellers er; den er bl. a. fortalt af min Fader.

Lidt af det, der for ca. 40 Aar siden fortæltes Mand og Mand imellem, har Folkemindesamleren Evald Tang Kristensen optegnet⁴⁾). Han fortæller saaledes efter Jens Johansen i Hjarbæk, at man i dennes Drenges-tid kunde se Kirkegaardsdiget og Gravstederne tydeligt, og at Sognet i sin Tid bestod af Navntoft og Viborg Nørremark. Han fortæller ogsaa⁵⁾), at Byen i gammel Tid har ligget helt samlet ved Kirken, og han omtaler ogsaa de mange Dyrkningsspor i Hederne, som der endnu for en Snæs Aar siden var en Del tilbage af.

Saa i 1924 kom jeg i Korrespondance med Lærer P. M. Rørsig i Hallund om Kirken, og vi blev da enige om at opsøge Tomten og søge den saavidt af-dækket, at Kirkens Størrelse og Form kunde konstateres. Ingen af os var kendt med et saadant Arbejde, og det var derfor Meningen at gaa saa lempeligt til Værks som muligt, og saa iøvrigt underrette National-museet, saafremt der skulde vise sig noget af større Interesse.

Ejeren, Karl Sørensen, gav beredvillig Tilladelse til Afdækningen, og Murer Kristian Nielsen og afdøde Gaardejer Jens Mikkelsen af Navntoft hjalp interesseret med ved Arbejdet.

Straks viste der sig nogen Vanskelighed ved at finde ud af Kirkens Beliggenhed, men da Jens Mikkelsen kom til, viste det sig, at han endnu havde nogen Erindring om de sidste Opgravninger, og ved hans Hjælp fandtes snart det første Stykke Fundament, og efterhaanden lykkedes det saa at fremdrage ikke blot de bevarede Fundamentrester, men endog,

⁴⁾ »Danske Sagn«, 3 pag. 135.

⁵⁾ do. 3 Nr. 1586.

hvor disse manglede, at følge de tomme Fundamentsgrøfter, der kunde konstateres saa nøje, at Kirkens Plan, tiltrods for, at saa meget af Fundamenterne manglede, maa anses for fastslaaet med faa Tommers Nøjagtighed.

Kirkens Plan var nu fastslaaet. Det næste vilde da blive at udnytte de Iagttagelser, der var gjort under Afdækningen bedst muligt.

Der fandtes under Arbejdet ikke en eneste middelalderlig Teglstensbrok eller Tagstensstump, intet Spor af kvaderhugne Granitsten, ingen Rest af Gulv eller Spor af Begravelser i Kirken, ingen Rester af Blytag eller Glasvinduer, ja, selv de store Tærskelsten, som dog ellers erindredes af dem, der havde været med ved Opgravningerne, var borte.

Derimod fandtes der, ret nøje begrænset til Tomten, en hel Del Kalkstumper og en Del ganske øjensynligt middelalderlige Søm. I et Fundament nær den vestlige Ende af Kirken samt i dennes Nordvesthjørne fandtes nogle ikke særlig store Stykker Sandal.

Det gaadefuldeste Fund blev dog gjort i Korgulvet. Her fandtes 3 Alen fra Østgavlen Resterne af et Lærkar⁶⁾, ganske øjensynligt anbragt med Bunden i Vejret og i en saadan Dybde, at Gulvet maa have ligget lige over dets Bund; under Karret fandtes en Substans, der mest af alt mindede om Kulpulver af brændt Lyngtørv el. l. Nu var ganske vist den allerstørste

⁶⁾ Dette mærkelige Kar synes at kunne have været ca 36 cm bredt og 15 à 20 cm højt; noget sikkert lader sig ikke sige, da der manglede alt for meget. Det er heller ikke udelukket, at det kan have været ovalt. R. Brostrøm anslaaer det til at være fra Broncealderen, 7. eller 8. Periode. Men derved bliver det hele jo endnu mere gaadefuldt. De saakaldte Lydpotter sad gerne i den øverste Del af Kormurene med den noget smallere Munding i Plan med den indvendige Kalkpuds.

Del af Karret borte, men de Stykker, der var tilbage, syntes ikke at give Plads for Tvivl om, at det var med velberaad Hu og i en bestemt Hensigt, at Karret var blevet anbragt paa den omtalte Maade.

Men hvad kan Hensigten have været med at anbringe Karret saaledes? — De gamle anbragte undertiden et Hestekranium i Lergulvet i Tærskeloen for at gøre dette mere lydt. Kunde mon en lignende Hensigt ligge bagved Anbringelsen her?

Et andet mærkeligt Fund blev gjort tæt Syd for Kirken; her laa der en lille Stenlægning, svagt indsunket paa Midten, som nærmest gjorde Indtryk af at kunne være en Grav fra Oldtiden, nærmest vel fra Jernalderen; dens Beliggenhed var ellers saadan, at den godt kunde have ligget under f. Eks. den sydlige Gennemgang gennem Kirkegaardsdiget. Og saa kunde det jo maaske være noget helt andet; maaske her kunde være begravet et Kirkelam⁷⁾.

Det lykkedes ikke at fastlægge Kirkegaardsdigerne, og trods ihærdig Søgen lykkedes det ikke at finde et eneste Gravsted eller blot et Fyldskel, der kunde antyde et saadant; Jorden syntes under Dyrkningslaget overalt at ligge i sit oprindelige Leje.

Kirkens Grundplan er altsaa nok fastslaaet, men meget er stadig uklart og tildels gaadefuldt og vil vel altid vedblive at være det.

En Datering af Kirken, hvoraf der ikke var Spor af fast Mur tilbage, vil ret naturligt blive noget usik-

7) Et Kirkelam er et Væsen fra Overtroens Verden, en Vætte eller et Genfærd af et Lam, der tænktes at være blevet begravet levende som et Slags Offer for at betrygge Bygningens Fremtid. Overtroen har iøvrigt sin Rod i en virkelig hedensk Offerskik, Maaske kan ogsaa Skikken med at anbringe et Hestekranium i Lergulvet være en Genklang af hedensk Offerskik.

ker. Dog vil det vistnok være sandsynligt, at dens

Om dens Udseende fortæller Fundene heller ikke Opførelse vil ligge engang imellem ca. 1120 og 1170⁸⁾. stort. Det har været en ganske lille Landsbykirke, temmelig skævt orienteret og med meget ringe Forskel paa Korets og Skibets Bredde. Et Fundament nær Vestgavlen lader formode, at der her har staaet en Pille eller Støtte, hvorfra Rundbuer har løftet sig over til Sidemurene; maaske har Pille og Buer dannet Støtte for et lavt Taarn.

En saadan Plan skulde vistnok antyde en vis Rigdom og Kultur i Anlæg og Udførelse, men Vished herom er jo ikke til at faa, da alt er forsvundet.

Der har sikkert som sædvanligt været Døre baade mod Nord og mod Syd. Kom man ind i det lille, dunkle Kirkerum med de faa, smalle og højtsiddende Vinduer, traf man ikke Stolestader i vor Tids Forstand, men der gik rimeligvis en Træbænk langs Ydervæggen af Skibet. Mod Øst løftede sig den runde Korbue over Kordøren, gennem hvilken man saa ind i Koret; ved Østgavlen af dette stod Alteret, hvor Alterlysenes gule Flammer lyste op i Dunkelheden, hvor Messesangen lød, og Bønnerne opsendtes i de vel omkring halvtredie hundrede Aar, hvori den lille Kirke var Midtpunktet for Stedets aandelige Liv.

Hvis vi, som antydet, kan regne med en vis Rigdom i Anlægget, har vel Gulvet været lagt med smukke sorte og hvide Fliser og Taget maaske dækket med Bly. —

⁸⁾ Tilstedeværelsen af Al skulde tyde paa, at den i Tid kunde ligge de første Stenkirker fra Slutningen af 1000-Tallet og Begyndelsen af 1100-Tallet temmelig nær. Den fuldkomne Mangel paa Tegl synes at antyde, at den i hvert Fald maa have været færdig inden ca. 1170.

Kirken maa som sagt være bleven nedbrudt for lange Tider siden. Det er sagtens sket engang, efter at Tagværket er styrtet sammen af Ælde og Mangel paa Reparation.

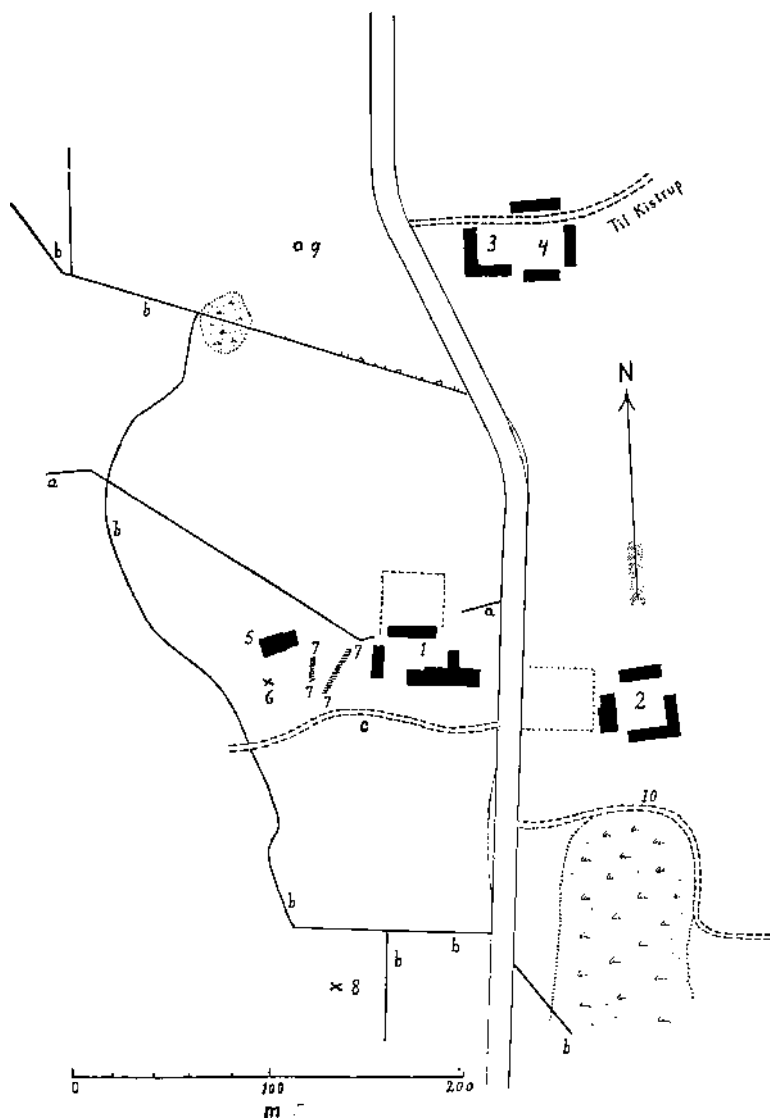
Jacob Munk fortalte, at han havde hørt de gamle sige, at de hugne Sten var ført ud til Hald; han føjede ganske vist til, at han troede, at det var noget, som Fortællerne maaske kunde have tænkt sig til efter at have set de mange hugne Sten ved Ruinen og Gaarden⁹⁾. Men der er vist ingen Tvivl om, at han med sin fine Sans for, hvad de gamle fortalte om Fortiden, virkelig har opfanget en Tradition, der har levet der paa Stedet i Aarhundreder, og med sin glimrende Huskommelse har han saa fastholdt den, indtil han, ikke ret længe før sin Død, fortalte mig den.

Med nogenlunde Sandsynlighed vil Kirkens Historie da nok i Korthed kunne gengives saaledes:

Den er blevet bygget engang imellem ca. 1120 og 1170; igennem 200 à 250 Aar var den derefter Samlingssted for Menigheden i den lille Landsby. Saa kom de jammerfyldte Tider, hvor Hunger og Sværd udmarvede Befolkningen og beredte Jordbunden for den store „Mandedød“, der rimeligvis saa nær har tømt Sognet for Beboere, at kun ganske faa er blevet tilbage; da der ingen var til at holde Kirken vedlige, styrtede dens Tagværk omsider sammen.

Naar Gods, der var henlagt til kirkeligt Brug, ikke længere kunde bruges efter sin oprindelige Bestemmelse, paahvilede det Biskoppen at drage Omsorg for,

⁹⁾ De mange Kvadersten i Halds Ruiner stammer ret givet fra nedbrudte Kirker. I et af Skydehullerne ved Vagtstuen Nord for Indkørslen findes en romersk Gravsten og en Buesten, der synes at hidrøre fra en Korbue i en romansk Kirke med særdeles godt Stenhuggerarbejde.

Navntoft By med Kirketomten.

Kortskitsen viser, hvorledes Gaardene og Ruinen laa i 1799. Til Orientering er indtegnet Viborg—Løgstør Landevej med sit nuværende Forløb samt et Par af de nuværende Hegn og Grøfter. Landevejen svarer i sit Forløb paa det viste Stykke temmelig nøje til de Vejspor, der 1799 gik gennem Byen.

Gaardene er indlagt efter et Kort, der 1799 blev optaget i Anledning af Byens Udstykning. Man kan af dette Kort ligefrem skønne, hvorledes Lyngen har gjort Indhug og erobret den dyrkede Jord fra Byen. Kirkegaarden og Jorden lidt Nord og Syd for den er paa dette Kort vist som lyngbevokset. Kirken og Kirkegaardsdigerne var ikke afsat.

Gaardene var i 1799 beboet af 1) Jens Lyngsø, 2) Jens Mikselsen (hørte under Viborg Conrectorat), 3) Christen Rabis, 4) Peder Henriksen.

Gaardene 1 og 2 kaldtes Overby, 3 og 4 Nederby.

5) betegner Kirketomten, 6) Jernaldergraven? 7—7) betegner Spor af Diger; Sporene var temmelig svage, men det ene maa vel have været Kirkegaardsdiget. Da Kirkegaarden var lyngbevokset, er Heden altsaa paa dette Sted sejerrigt trængt frem næsten klods op ad Gaardens Mure. 8) Ruin af Byens Teglovn, der dog maa være yngre end 1799. 9) Byens Vandsted, nu en Brønd, der endnu er i Brug. 10) Vej Nord om Bredpyt til Østre Hede. a—a moderne Dige, vist afbrudt, hvor den passerer Jens Lyngsøes Gaard. b—b moderne Grøfter og Vandløb. c. Denne Vej eksisterede ogsaa 1799, men er vist i sit nutidige Forløb. Omtrent, hvor Bogstavet »C« staar, var der et Vandsted for Nederby.

at det blev inddraget til andet kirkeligt Formaal. Her synes det at være gaaet paa den Maade, at „Kirkegaarden“ simpelthen er blevet lagt ind under Bispegodset, og det tidligere selvstændige Sogn lagt ind under Vorde, hvor Domkapitlet havde baade et Birkesting og store Besiddelser af Jordegods. Dette kan maa ske have foranlediget, at „Kirkegaarden“ er blevet flyttet fra Klyngen ved Kirken hen til det senere saakaldte Overby. 1471 lod Biskoppen tage en Lovhævd paa den¹⁰⁾.

¹⁰⁾ Se Note 1.

I Aaret 1529 vides det¹¹⁾, at selv Bispedømmets fjernestboende Bønder maatte arbejde paa Hald, hvor Bispen, Jørgen Friis, da havde store Befæstningsarbejder for; da er nok Turen kommet til den lille Kirkeruin, og dens hugne Sten ført ud til den nye Befæstning, og det kunde nok friste en Ægtbonde at fjæle nogle af de hugne Sten, om han troede derved at kunne slippe for den lange og trælsomme Tur til Hald; det maa i hvert Fald være Tanker af den Art, der er naaet frem til Jens Johansen i Hjarbæk¹²⁾.

Saa var Kirken altsaa borte, men Gaarden, der engang havde været henlagt til den, laa der endnu. Da Bispestolens Gods inddroges under Kronen, er den vel fulgt med det øvrige Gods og lagt ind under Hald; det maa være den, der 1688 beboedes af Christen Sørensen, og som senere blev delt i to, hvoraf den ene i 1797 blev købt af Jacob Jensen Munk, min Oldefader.

Saaledes omtrent maa vel Kirkens Saga have formet sig. Mange har spurgt om dens Historie. Her er søgt at fortælle noget af det lidet, der vides om den.

¹¹⁾ Danske Herregaarde: Jylland, pag. 688.

¹²⁾ Evald Tang Kristensen: Danske Sagn, 3 pag. 135. Han fortæller, at man druknede de hugne Sten i en Tørvegrav for at blive af med dem.